

Հրատարակի անոյն 8րէն Լ223էն
Կարապետ-Քէան Գէորգ Եւրպ-
տի տղայն խան Թի- 5

Տարեկան Գէորգ Եւրպ 100
Դրոշմերէն Բաժանորդ Եւրպ-
տի տղայն Եւրպ Եւրպ Եւրպ

ՌԻՍՈՒՄՆ ԷՆԳԵՏԵՍԵՆՈՐԵՆ

8 ՄԱՅԻՍ Ա. ՏԱՐԻ 1834 ԹԻ 17

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

Տէս Թիւ 15

Դաստիարակութեան յօդուածներուն շարունակութեանը մտադիր եղողները տեղած ըլլալու են թէ, Դաստիարակութեան ուսմանը վրայ մեր առած ընդհանուր աշխատութիւնը, իսկզբան ըրած խոստումներն ուս համեմատ, սա հինգ բաները կը պարունակէ. Ա. Դաստիարակութեան սահմանը, Բ. Մարդկային ազգին կատարելալը ըլլալու ընդունակութիւնը, Գ. Դործնական դաստիարակութեան մէջ մինչև հիմա ընդ յաջողութի եղած ըլլալը, Դ. Մարդկային տեսակին մի միայն ըլլալը, Ե. Դաստիարակութեան պիտանութիւնը կամ օգտակարութիւնը:

Այսուհետեւ մեր յօդուածներուն բովանդակութիւնն առ իւր ժամանակը հետեւեալն է.

Ա. Թիւ ինչ բաներ մարմնայ ու մտայ բանին կարողութիւններուն գործունէութեանը կ'օգնեն,

Բ. Թիւ ինչպէս առաջնորդութիւն ընել պէտք է կարողութիւններուն:

Ոչ որ կրնայ տարակուսիլ թէ չկան առանկ բնական թէութիւններ կամ պայմաններ, որոնք մարմնայ ու մտայ բնածին կարողութիւններուն կ'օգնեն, այսինքն անոնց վրայ նպաստաւոր ազդեցութիւն կ'ընեն. Բայց առ կարեւոր ինքիւր տալիսին ըստ բաւականին հասկըցուած ու ճանչցուած չէ, անոր համար ալ մարդիկ ընդհանրապէս առ մասին շատ անփութ են:

սակայն ինքիւրն ինքնին անանկ մեծ արժէք ունի որ ամեն բնագէտ անոր ահաւոր կերպով ուշադրութիւն ընելու կը պարտաւորի: Կարողութիւններուն բուն նպաստաւոր եղող պայմաններուն բնական բաժանմանը համեմատ, մեր խորհրդածութիւններն առ իւր ժամ վրայով չորս կէտերու կրնան բաժնուիլ: Առաջին կէտն է ժառանգական իջման կամ սերնդեան օրէնքներուն ազդեցութիւնը. երկրորդ կէտն է Տեղական կամ աշխարհական օրէնքներուն ազդեցութիւնը. երրորդը՝ կըրթութիւնն է, ու չորրորդը՝ կարողութեանց փոխադարձ ազդեցութիւնը:

Ժառանգական իջման, կամ սերնդեան օրէնքներուն ազդեցութիւնը: Մարդկային մարմնայն զարգացումը գործարանաւորութեան (օրինակ աշխատանք) ընդհանուր օրէնքներուն համեմատ կրնայ նպաստ կամ յաջողութիւն գտնել, բայց կրնայ նաեւ ետ մնալ կամ խանգարուիլ, նոյն ճամբով որով ուրիշ կենդանի էակներու զարգացումը կը ըլլայ: Աս օրէնքին, այսինքն սերունդ է կամ ծնողքներէ ժառանգական ճամբով եկած կազմութեան օրէնքին նայելով, տղաք իրենց ծնողացմ մարմնայն ձեւակերպութեանն ու կազմութեանը մասնակից կ'ըլլան. և որով եւս իմացական կարողութիւններուն որպիսութիւնն ըղբղին կազմութեան հանդամանքէն կախում ունի, հարկաւ առ մասին, այսինքն մտաւոր մասին ալ տղոց ու ծնողաց մէջ մեծ ու կարեւոր նմանութիւն մը ըլլալու է: Դաստիարակութեան առողջ դրութիւն մը ունենալու համար, բացարձակապէս հարկաւոր է որ ժառանգականութեան կէտը լուսաւոր կերպով

բացատրենք : Դաստիարակութեան վրայ գործընթացն մէջ անոնք որ քաջ բնագէտ են, համոզուած են թէ ժառանգականութիւնը մարդոց բնական ու իմացական գոյութեանը վրայ մեծ ու մնայուն ազդեցութիւն կը բանեցընէ, ուստի և բոլոր կարողութեանց վիճակն ու երևոյթները ժառանգական են : Ուրեմն ժառանգական իշման օրէնքները քննելն ու աղէկ ճանչնալը՝ մարդկային ազգը լաւացընելու ամենէն կարևոր միջոցներուն մէկն է : Հիմա նախ տեսնենք թէ ուրիշ գործարանաւոր էակներ ինչպէս կը լաւանան : Կամ անոնց ազնուութիւնն ու կատարելութիւն, անոնց թերութիւններուն ուղղուելն ինչ բանէ կախում ունին :

Օ՝ աղկաբաններ, պողաբաններ և պարտիզաբաններ դիտեն թէ առնկերուն զանազան տեսակներն յառաջ բերողը բնութիւնն է : անոնք տունկերուն այլևայլ յատկութեանցը լաւանալուն նպատակով եղող պարագաներն ալ աղէկ դիտած են : Քաջ դիտեն թէ ամենէն առաջին և ամենէն կարևոր կէտը՝ հասուն և բարեվիճակ սերմն է : երկրորդ կէտը՝ բերրի ու պաշտառ գետինն է : Կարճ խօսքով՝ եղելութիւն մըն է թէ որ և իցէ բոլոր կամ տունկ լաւացընելու համար, անոր սերնդեանը համար աղէկ զգուշութիւն, ընտրութիւն ու փոյթ ընել կը պահանջուի :

Ընասունները կատարելագործելու կամ անոնց մասնաւոր յատկութիւններն, օրինակի համար՝ ձիերուն գոյնը կամ ձեւը, ոչխարներու բուրդը, շուններուն հոտառութիւնը, և այլն, յառաջ տանելու համար՝ գեղացիները սերնդեան օրէնքին կը դիմեն : Աս միջոցով կալուածատէրներ կամ անասնաբոյծներ անասուններուն այլևայլ մասերն, օրինակի համար՝ ոսկրները, նեարդները, և ուրիշ մասունքը տկարացընելու կամ զօրացընելու յաջողած են : Եթէ մարդիկ դիտցած ըլլային սա բնական իրողութիւնը թէ՛ Մարդուս գործարանաւորութեանն ընդհանուր օրէնքներն անասուններուն գործարանաւորութեանն ընդհանուր օրէնքներուն համեմատ են, բաւական համոզուած ըլլալու էին թէ իրենց ոչխարներուն, խոզերուն, շուններուն և ձիերուն

սերնդեանը համար բրած փոյթերնուն չափ՝ իրենց սերնդեանը համար ալ փոյթ ընելու են : Բայց մարդս Արարչին անփոփոխելի օրէնքներէն ինք զինք դուրս հանել կ'ուզէ : Թէ և անոր բրած սա բացառութիւնը՝ որ տգիտութեան կամ յամառութեան արդիւնք է՝ անոր համար աղետալի հետեանք ունի : Արդ որովհետեւ ասնիւթը մեծ կարևորութիւն ունի, հոս քիչ մը անոր մանր քննութեանը մտնենք :

Արմայ առողջութեան համար բնագէտներէն շատերը երկայն ժամանակ պընդեցին թէ ամուսնութիւնն աւելի լաւագոյն վիճակի մը մէջ գնել հարկաւոր է : Անոնց սա բարի փափաքն աւելի զօրութիւն գտաւ, երբոր շարունակ դիտողութիւնները ցուցուցին թէ առողջութիւնը գործարանաւորութենէ կախում ունի, և գործարանաւորութեան որպիսութիւնը որոշողը սերունդը կամ որդեծնութիւնն է : Բնագաւառմանը կ'իմացընեն մեզի թէ երբոր թոյլ տրուի որ անասնոյ խումբ մը, օրինակի համար՝ ոչխարի հօտ մը, ախտ կամ թերութիւն մը ունենալով, սերունդ յառաջ բերէ, քանի որ հետզհետէ սերունդը շատցընէ, նոյնչափ ախտը կամ թերութիւնը հօտին մէջ երթալով կը տարածի ու կ'աճի, վերջապէս կալուածատէրներ այս ինչ մասնաւոր յատկութիւնն ունեցող անհատ անասուններ ընտրելով, և անոնցմէ սերունդ յառաջ բերելով, նոյն յատկութեան տէր ամբողջ խումբեր գոյութեան բերած են : Եթէ նոյն բնական պատճառը մարդուս սերնդեանը մէջ ալ կը ներգործէ, մասնաւոր գաւառներու կամ երկիրներու մէջ տեսնուած տեղական յատկութիւններն սա պատճառին կրնանք ընծայել, թէ և ընդհանրապէս կը կարծուի թէ անանկ յատկութիւններու պատճառը տեղւոյն ջուրը կամ ուրիշ պարագաներն են :

1) Երացեալ կարծիքներէ կամ ենթադրական գտումներէ աւելի՝ եղելութեանց վրայ վստահութիւն ունեցողները չեն տարակուսիր թէ մարմնոյ յատկութիւնները ժառանգական չեն : Հատ ընտանիք կամ ազգատոհմներ իրենց յատուկ գծագրութիւնը կամ նմանութիւնն ունին, և ոչ ա-

Ժառանգականութեան վարդապետութեան դէմ առարկութիւն մը կրնայ ըլլալ. այսինքն թէ՛ Մեծամեծ տաղանդներու տէր մարդիկ շատ անգամ անհանձար զաւելներ կ'ունենան, և թէ՛ բազմամարդ գերդաստաններու մէջ տարբեր տարբեր ընդունակութեանց տէր անհատներ կը գրանուին: Աս առարկութեան դէմ մեր ընելու խորհրդածութիւնն յաջորդ յօդուածին թողլով, հիմա ուրիշ կէտի մը գանք լոր առանձին յօդուածով բացատրելու խոստումն ըրած էինք:

Շարունակելի

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԱԶՅԻՆ ԱՅԼԵՒԱՅԼ

ՅԵՂԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԶՆՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Գաստիարականութեան յօդուածներուն մէջ, ինչպէս մեր ընթերցողները գիտեն, մարդկային ազգին մէկ տեսակ ըլլալուն վրայ երկայն խօսեցանք, և ի վերջոյ ըսինք թէ՛ մարդկայն ազգին այլեւայլ ցեղերուն վրայով արդի գիտութեան բնախօսական և բանասիրական զննութեանց միջոցով ստացած տեսութիւնն առանձին յօդուածով պիտի ներկայացրնենք: Աս յօդուածներս մեր անխոստով պիտի կտաարէ:

Մարդկային ազգին տեսակի միութեան խնդրին ինչպէս որ կրօնական տեսութեամբ ճշմարիտ համարուած է, ասանկ այլ կրօնական տեսութեան համար ճշմարիտ է: Բայց աս խնդրոյն նկատմամբ կրօնական տեսութեանն առ գիտնական տեսութեան մէջ տարբերութիւն կայ: Կրօնքը ինչպէս որ իշտմէն խնդիր, անանկ ալ ասիկա առանց ապացոյցի ընծայուածութեան ի յառաջագոհէ իբր պտտմական դէպք մը կամ բարոյական սկզբունք մը մեր առջեւ կը դնէ: Գիտութիւնը որ ուրիշ ճամբով յառաջ կ'երթայ, այսինքն գիտողութեամբ, բազադրեալ դէպքերը լուծելով, անոնց պարզ մասութեան իրարմէն հետ բաղդատելով և անոնցմէ հետ տեսութիւններ հանելով, մինչև հոն կը հասնուի որ գիտողութիւնները կը կեն

նան, և հետեւութիւններէ եկեղորութեաններու անցնելու կէտը կու գայ: Անոր համար թէպէտ կրօնքն աս խնդրոյն մէջ յառաջ դացած, ու տեսակի միութեան սկզբան միութեան ալ անցած է, անանկ որ ըստ կրօնական վարդապետութեան մարդկային ազգը ոչ միայն մէկ տեսակ է, այլ և մէկ զոյգէ մը յառաջ եկած է, բայց գիտութիւնը մինակ առջիմասը կրցած է ապացուցանել, այսինքն տեսակի միութիւնը, երկրորդ մասին այն է սկզբնական միութեան համար բան մը չկրնար ըսել: Թերեւս երկրաբանութիւնը կամ ուրիշ փորձառական գիտութիւն մը որ հիմա համր է, աս մասին ալ խօսելու լեզու պիտի ստանայ, երբոր մարդկային գիտողութեան առջեւ անոր դաշտ մը բացուի:

Մարդկային տեսակին միութեան վարդապետութիւնը թէտէտ Մեծական է, և հարկաւ կը հետեւի Մեծականներուն միատուտութեան գաղափարէն, բայց և այնպէս անանկ մեծ վարդապետութիւն մըն է որ իր բարոյական և կրօնական բարձր նշանակութեանը համար քննադատութեան (քիթի) վեր և ազատ է, և բնաւ չի վախճար որ և իցէ հետեւութեան զոր գիտութիւնը մարդկութեան նիւթական սկզբանը վրայ Ժամանակաւ թերեւս կտրող պիտի ըլլայ հանել: Ոչ որ կրնայ իշխել հակառակել լելելու անանկ վարդապետութեան մը դոր նորագոյն ազգերը յօժարութեամբ ընդունած են, որն որ անոնց ընկերական ու քաղաքական Հանգանակին մէջ դրեթէ ամենեւն ազէկ ըմբռնուած կէտն է, և որն որ կ'երեւի թէ երթալով բոլոր երկրիս երեսին վրայ մարդկային յարաբերութիւններուն համը կամ խնդիրն ըլլալու վրայ է: Մարդկային յառաջագոյնութեանը մէկ բնական միտումն է որով կ'ուզէ մարդկային էակն տեսն տեղ մէկ ճանչնալ, ուր կրնայ անոր ստմիտութիւն խափանել: Եթէ արդի քաղաքակրթութեան սկզբունքներուն մէջ կոյ սկզբունք մը որ լուսնաբաշտ է, որ անոր պատիւ կ'ընէ, անտարաժկոյս մարդկային տեսակին միութեանը սկզբունքն է, աս սկզբունքն է որ ուրիշ շատ մը քաղաքական ու մարդաբանական

ներուն քաղցր ու միամիտ բնակիչներն ու Աստամի ու Պոռնէյի ժանտ և անզգամ մարդիկն ու հեշտասէր Թափփլիները, սակայն ամենուն մէջ քաղաքակրթութեան ու յառաջադիմութեան բացարձակ անընդունակութիւն մը կը տիրէ:

2. Ասոնցմէ ետքը կու գան առաջին քաղաքակրթ գեղերը. Չինացիք՝ արեւելեան Ասիոյ մէջ. Բուշեանք և Բամեանք արեւմտեան Ասիա ու հիւսիսային արեւելեան Աֆրիկէ: Աս գեղերը քաղաքակրթութիւնը նիւթապէս ըմբռնած են. անոնց կրօնական բերմունքն ու քերթողական աւելնը շատ քիչ զարգացած է. արհեստի (ճաշակի) զգացումը՝ տկար, փեմութեան զգացումը՝ խիստ ազնիւ. ձեռագործ արհեստներու և գործնական գիտութեանց մեծ յաջողակութիւն. գրագիտութիւնը՝ նկարագրական, առանց սյլաբանութեան. գործնական հանճարը՝ առուտուրի, բարեկեցութեան ու կենաց զուարճութեան ուղղուած. ոչ հասարակաց ոգի ոչ ալ քաղաքական (փէլիֆի) կեանք կայ. ասոր հասարակ խիստ կատարելագործուած տեսչութիւն մը (ապֆնիսդրաֆիս), այնպիսի տեսչութիւն մը զոր Եւրոպական ազգեր հազիւ Հռոմայեցոց առենն ու արդի դարերուն մէջ ունեցան: Ասոնց զինուորական յարմարութիւնն ալ քիչ է, լեզուն միաժանկ և առանց յեղման (ֆլէսիոն) ինչպէս նշգրտացեւորներն ու Չինեցիներ. գիրը՝ մեհեստագրական կամ գաղափարագրական. Աս գեղերը քրիստոնէական Թուականէն յառաջ երեք կամ չորս հազար տարուան պատմական ստուգութիւն ունին: Բուշեան և Բամեան քաղաքակրթութիւնը Սեմական ու Արիական ազգերուն ըրած ջանքերուն տակ աներեւոյթ եղած է: Բայց Չինու մէջ քաղաքակրթութեան աս նախնական տիպը կենդանի մնացած ու մինչև մեր օրերը հասած է: Ասորեոտանեայ կամ Նինուական ու Բաբելոնական միապետութիւնը՝ մինչև քաղաքական ու յետոյ Մարտարտական յեղափոխութիւնն՝ աս առաջին քաղաքակրթութեան կարգին մէջ է:

3. Իմաստէն եկող մեծ ազնուական ջեղերուն, այսինքն՝ Արեաց ու Սեմեանց երևանքը: Այս գեղերը մի և նոյն ժամա-

նակին մեջ երևան կ'ելլեն. առաջինն՝ ի Բակտրիա, երկրորդն՝ ի Հայաստան, քրիստոնէական Թուականէն իբր երկու հազար տարի առաջ: Արտաքին քաղաքակրթութեամբ ու մեծամեծ պետութիւններ կազմող նիւթական շինութիւններով և կազմակերպութեան գիտութեամբ՝ Բուշեաններէն ու Բամեաններէն խիստ ստորին են, բայց աշխուժութեամբ, քաջասրտութեամբ ու քերթողական և կրօնական հանճարով անուցմէ անհամեմատ կերպով գեր ի վերոյ: Արիականները նախ և առաջ քաղաքական ու զինուորական ոգւով, յետոյ ապա մտաւոր հայեցողութիւններու խելամուտութեամբ ու յարմարութեամբ Սեմականներէն գերազանց են: Իսկ Սեմականներն երկայն ժամանակ կրօնական մեծ գերազանցութիւն կ'ունենան, ու վերջապէս բոլոր Արիական ազգերն իրենց միաստուածական գաղափարներուն կը ձգեն, Սեմական գեղն իր աս կոչումը գլուխ հանելէն ետքը արագ արագ կ'իյնայ, ու անդի կուտայ Արիական գեղին որ մինակուկ մարդկային ազգին ճակատագրին գլուխը կ'անցնի:

Այսպէս քաղաքատեալ բանասիրութիւն, պատմութեան ձեռնտուութեամբ կը յաջողի արդարեւ ոչ թէ լուծելու այլ սահմանը որոշելու մարդկային տեսակին սկզբանը կամ ծագմանը խնդրոյն: Բաղդատեալ բանասիրութիւնը կատարեալ ստուգութեամբ Հնդկ — Եւրոպական մեծ գեղին միութիւնը կը հաստատէ. արդ աս գեղն ուրիշ բոլոր գեղերն ի մի խմորելու յայտնապէս սահմանուած ըլլալով, Հնդկ — Եւրոպական գեղին միութիւնը հաստատելն ապագային համար մարդկային ազգին միութիւնը հաստատած ըլլալ է: Վերոյշեալ գիտութիւնը խիստ հաւանականաբար սեմական գեղը Հնդկ — Եւրոպականին հետ կից, և քաղաքակրթութեան պատմութեանը մէջ անկէ անբաժին կը գտնէ: Բուշեան ու Բամեան գեղերն ալ միևնոյն ընտանիքին վերաբերելու թոյլ կուտայ, ու այսպէս արեւմտեան Ասիոյ, Եւրոպիոյ ու Հիւսիսային և արեւելեան Աֆրիկէի մէջ քաղաքակրթութիւնը հիմնող բոլոր գեղերուն միութիւնն իբր կարեւոր ցոյ-

որոշմանը մէջ անձեռնհաս է. և եթէ բա-
նասիրութիւնն արժէք մը ունի, անոր հա-
մար ունի՝ որ իր ամենէն վաւերական եւ
անմենէն հաւատարմութիւնները պատ-
մութեան կը հաղորդէ :

ՍԱԶՅԻՆԻ Բ ՈՒՆԵՆՍԻՆ ԻՆՉ Ի

Սովորաբար կ'ըսուի. Այս ինչ մարդը
սկզբունք ունի կամ չունի, և կամ Սկզբ-
բունքի տէր է կամ չէ : Սկզբունք բառն
անշուշտ նշանակութիւն մ' ունենալու է .
ոչ ան նշանակութիւնը զոր բառը լսելով
մէկէն կ'ըմբռնենք, այլ անանկ նշանակու-
թիւն մը՝ առ որ բառը մասնաւոր առ-
մամբ մը յատկացած է : Բանզի ով չգի-
տեր թէ «կիւք» բառը բանի մը ծագմանն
առաջին կէտը, սկսուածը կը նշանակէ . և
դարձեալ շատերը գիտեն թէ սկզբունքը
սկսելով կերպ մը կանոն կամ բանի մը տա-
րեքը, նախնականու պարզ օրէնքները կ'ի-
մացուին : Բայց և այնպէս երբոր Սկզբ-
բունք ունենալ բազատութիւնը գործա-
ծողներուն հարցնելու ըլլանք թէ ատը-
սկելով ինչ կը հասկընան, ընդհանրապէս
մեզի չփութ մեկնութիւն մը կուտան . կամ
անանկ նկարագրութիւն մը կ'ընեն որով
խօսքին էութիւնը, դործնական իմաստը,
մեր մտքին մէջ բացայայտ և ազդու տը-
պաւորութիւն մը չընէր, անանկ որ յիշ-
եալ խօսքին մեկնութիւնն աւելի է եաքը
դադարաւորին աւելի լուսաւոր չըլլար որ-
չափ մեկնութիւնը չառած էր : Չենք ը-
սեր թէ սկզբունք ունենալ չունենալ խօս-
քին բուն և գիտնական կամ արհեստական
(չէֆֆի) իմաստը գիտցողներ չկան . սակայն
կը համարձակինք ըսելու թէ ընդհանրա-
պէս առ խիստ գործնական կարեւորու-
թիւն ունեցող ու խորին խօսքին էութիւնը
պարզ ու բացայայտ հասկըցողներ չառ-
քիչ կը դանդաղին . թէպէտ անիկա անխը-
տիր գործածողները համեմատութեամբ
չառ են : Ուրեմն սկզբունք ունենալ կամ
չունենալ ըսելով ընդհանրապէս ինչ կ'ի-
մացուի :

Աս բացատրութիւնը գործածողներուն
մէկ մասը՝ սկզբունք ունենալ ըսելով

բարոյական բնաւորութիւն մը ունենալ
հանկըցընել կ'ուզեն . բարոյականն ալ կրօ-
նական կամ մարդկային առաքինութեան
նշանակութեամբ առնելով : Ոմանք ալ
սկզբունք ունենալուն սա սահմանը կու-
տան . Սկզբունքի տէր կ'ըսուի ան մարդը,
որ իր որ և իցէ գործողութեանը մէջ իրեն
համար մասնաւոր կանոն կամ ընթացք մը
որոշած է, ու անոր ճշդիւ կը հետեի . ամ
մտքով սկզբունքի տէր մէկն եղած կ'ըլլայ
նաե ան մարդը որ իր պատկերուն և ել-
լելուն, ուտելուն և ուրիշ գործքերուն
ժամանակ կամ չափ մ'որոշած է, ու ան
որոշման սահմանը գրեթէ բնաւ չ'անցնիր
կամ անկէ չ'խտորիր : Բիչ կը Կանոնին
մասովի որ սկզբունք ունենալուն բուն-
իմաստին աւելի մօտենալով, սկզբունք ու-
նեցող կոչեն անոնք զորս գիտուն կը հա-
մարին :

Իրդարեւ այս մեկնութիւնները սկզբունք
ունենալու սահմանին հակառակ չեն . բայց
սկզբունք ունենալուն բուն իմաստն ասոնք
չեն : Ասոր նման որչափ բառեր ու բա-
ցատրութիւններ կան զոր մարդիկ, առանց
անոնց բուն գաղափարին խելամուտ ե-
լած ըլլալու, կը յեղյեղուն : Առաքինու-
թիւնը սկզբունք է, երբոր անիկա սոր-
վեցընող կամ թելադրողը, թէ կրօնքի մը
վարդապետութիւնն ըլլայ, թէ բժշկակա-
նութիւնը, և թէ հասարակ փորձառու-
թիւնը, եղելութիւններէ առած է, ոչ թէ
հաճոյքով կամ 'ի յառաջագունէ որոշած :
Մարդուս իր գործողութիւններուն հա-
մար իրեն յառու կ'անոն և ընթացք մը
որոշած ըլլալն ալ սկզբունք մըն է . եթէ
նոյնպէս փորձառութիւնն անոր օգուտը
դիտելով կը ստուգէ : Բայց և այնպէս ոչ
առաքինութեան, ոչ ալ կանոնաւոր գոր-
ծողութեան հետեւողի մը ճշդիւ խօսելով
սկզբունք ունեցող կրնանք ըսել : Ուրեմն
սկզբունք ունենալուն բուն իմաստն ինչ է :
Սկզբունքը ծանօթութիւն է բանի մը բնա-
կան և ընդհանուր օրէնքներուն, որոց
զօրութեամբը մի և նոյն բանը ինչու և շա-
րունակ կը կատարուի : Թիւր, քանա-
կութիւնը, շարժումը, անտեսութիւնը
կամ թէ ըսենք բերք կամ արդիւնք յա-
ռաջ բերելը, դործարանաւոր էակներուն

խարհը, մարդ ինք գլխովին, ամենէն աւելի գիտողութենէ դուրս մնացած է : Ենթադրութիւնը (իփօթէզ), 'ի յառաջագունէ վարդապետութիւններ, որ ամեն բանի մէջ կ'սկսածելի են, մարդուն եկած ատեննիս կը սկսին ճշմարտութիւն համարուիլ : անոր համար է որ բարոյականութիւնը մեր դարուն մէջ միակ բանն է որ ամենէն աւելի ետ մնացած ու գրեթէ անլուծանելի առեղծուած մը եղած է : Բարոյականութիւնն ազատ մարդուն բռնական օրէնքն է : Մենք անբարոյականութեան տակ պիտի հեծենք : աս մասին ըսկզբունք չունինք և չենք կրնար ունենալ, բանի որ մարդուն բնական իրաւունքը, անոր բնունը հարկաւոր օրէնքը ճանչցուած չէ : Բարոյական սկզբան տէր մարդը Գիտօրինեմին ճրագով փնտռած մարդն է : Ինչ զարմանալի բան է, որ հազարերհազ հարիւր տարուան միջոցին մէջ մարդուս բարոյական վիճակը միևնոյն մթութեան մէջ է : Շնական փիլիսոփայութեան սկզբունքն ան առեղծուածն է, զոր պատմութիւնը չկրցաւ առեղծուել : Ան փիլիսոփայութիւնը մեզի համար տակաւին խորհուրդ (միփօթէզ) մըն է : Մեր բոլոր ըզկզբունքներուն վրայ վստահ չըլլալուն կարեւոր կէտը մեզ աս խորհրդածութեան տարաւ հիմա մեր խնդրոյն դանք :

Կը կարծենք թէ սկզբունք ունենալուն բուն ինչ ըլլալը բաւական հասկըցուեցաւ : Արդ միթէ սկզբունք ունեցողի մ' ու աւելի չունեցողին մէջ տարբերութիւն կայ, և ինչ է : Սկզբունք ունեցողի մ' ու չունեցողի մը մէջ խիստ մեծ ու գործնական տարբերութիւն կայ, և սա է որ սկզբունք ունեցողն ան բանին որոյ սկզբունքն ունի՝ ձեռնհաս գործողն է : անոր մէջ հարկաւ գործունեայ է, և անոր գործունեութեան արդիւնքը միօրինակ և գրեթէ անվերջ է : Սկզբունք ունեցող մը և չունեցող մը թող մի և նոյն գործն ընեն : օրինակի համար քերականութիւն գիտցող մը ու չգիտցող մը միևնոյն խօսքը գրեն : Գրեթէ անհնարին է որ քերականութիւն չգիտցողին գրութեանը մէջ սխալ մը, և հետեալ բար քացատրութեան թերութիւն մը չը գտնուի : ուր քերականութիւն գիտցողին

գրութեանը քերականական և քացատրութեան մասին ուղիղ ըլլալը գրեթէ հարկաւոր օրէնք մըն է : Եւ դիպուած է, եթէ քերականութիւն չգիտցողին գրութեանը մէջ բնաւ սխալ չգտնուի : Ինչպէս որ դիպուած է, եթէ քերականութիւն գիտցողին գրութեանը մէջ սխալ գտնուի : Մինչև հիմա ըսուածներէն սա եզրակացութիւնները կ'եղեն :

ա. Սկզբունք գիտցող մը ամեն բանի մէջ սկզբան տէր եղած չկրնար ըլլալ : քայքայեցանութիւն բաներու հասարակ կամ նախնական սկզբունքները գոնէ գիտցած ըլլալու է որ իր ճիշդին մէջ իր գործունեութիւն հաստատուն, ապահով ու դիւրին ընէ :

բ. Սկզբունք գիտցողը վստահութեամբ համարձակութեամբ ու յաջողութեամբ կը գործէ : և անոր գործողութեանն արդիւնքը բնականաբար սխալմունքէ միշտ ազատ է : և

գ. Գործնականի համար խիստ կարեւոր է գիտնալ թէ որ և իցէ բանի մը յաջողութեամբ գլուխ ելլելուն համար, այնպիսի մարդիկ փնտռուելու և գործածուելու են որոնք ան բանին սկզբանցը տէր են :

(Հառաջագիմութիւն ընելու 'ի զուր կը յուսանք, եթէ սկզբունք ստանալու չենք աշխատիր : Առանց սկզբունքներ գիտնալու բան մը չենք կրնար ընել : և սկզբունք ունենալուն վրայ դադարաւ չունենալ է թէ՛ բնութեան օրէնքները միօրինակ ու անփոփոխելի են : Ինչ բան որ միօրինակ ու անփոփոխելի օրէնքներ ունի, գրութեան և հետեալ բար գիտութեան կամ ուսման առարկայ է :

Փարիզ լրագրին մէջ կը կարդանք հետեւեալ յօդուածը որ Զմիւռնիայէն յիշեալ լրագրին հաղորդուած է :

Զմիւռնիա, 17 Ապրիլ 1861

Արդ իմ բազմաթիւ :

Սկզբունք չմամնուելի թ. Թագաւորին Իփօթէզ Իմփաւոր կոչուելուն լուրը, ինչպէս շատ տեղ, նոյնպէս իզմիր ալ հասած օրը, ամսոյս 11ին, մեծ հանդէսներ կատարուե-

Թեանը համար կարճ՝ խորհրդածութիւն մը կ'ուզէնք ընել : Մենք համոզուած ենք թէ Օսմանեան կառավարութիւնն ինչպէս որ իր անկախութեան իրաւանցը գիտակցութիւնն ունի, նոյնպէս գիտէ թէ աս ընդարձակ ու, թէ և ժամանակին Եւրոպիոյ հետքալած չըլլալուն համար ետ մնացած, սակայն յառաջադիմութեան ամեն նիւթական տարրներն իր մէջը պարունակող Պետութեան մէջ՝ Եւրոպական քաղաքակրթութիւնն տրագ ու մեծամեծ քայլեր ընելու է, և ասոր կը փափաքի : Ինչպէս տմեն մարդկային բան, ասանկ ալ կառավարութիւնները սխալ կ'ընեն, ու ըրած սխալնին կ'ուզենք. փորձառութիւնն աւսնոց ալ շատ ու ամեն բան կը տրոյցընէ : Բաւական ժամանակ անանկ կարծուած էր թէ Եւրոպական քաղաքակրթութիւնն աս երկրին մէջ, Եւրոպացւոց ձեռքով կամ անոնց անմիջական գործողութեամբ յառաջ կրնայ երթալ. և թերեւ ի սկզբան այնպէս ըլլալ հարկ էր : Հիմա, եթէ մեր տեսութիւնը սխալ չէ, սա կարծիքը տրեւելու սկսած է թէ աս երկրին յառաջադիմութիւնն իրմով և իր մէջէն ըլլալու է : Տարակոյս չկայ թէ երկրին յառաջադիմութիւնն իրմով և իր մէջէն ըլլալու է բնեւոր, կ'իմանանք թէ հետեւեւելու սկզբունքն ու գործածուելու միջոցները՝ Եւրոպական մեծամեծ ու ամենէն լուսաւորեալ ազգերուն սկզբունքն ու միջոցներն ըլլալու են, որովք ան ազգերն իրենց ներկայ գրիցը կամ վիճակին հասած են : Չենք կարծեր թէ Տաճկաստանի ժողովրդոց փորձառութիւնը, — եթէ անձնական փորձառութեան քայլով սկզբունքներու և միջոցներու հետամուտ ըլլալու երկայն ու յամրաքայլ ճամբան ընտրենք —, յառաջադիմութեան տարբեր ըզկզբունք և տարբեր միջոցներ պիտի գտնէ, քան զայն սկզբունքն ու միջոցները զոր յիշեալ ազգերը երկայն դարերու տաժանելի փորձերովը գտած ու սեր առջևը դրած են : Եթէ վերի սկզբունքն, այսինքն թէ երկրին իրմով և իր մէջէն յառաջ երթալու է. եթէ, կ'ըսենք, աս սկզբունքը շիտակ է, Հայոց մէջ երեւցած շարժումն, անոց տկար ջանքերն, աս երկրին յառաջադիմութեանն անկեղծ փափաքողներուն անհաճոյ երևնալու չեն : Տաճկաստանի ժողովրդոց կրօնական ու ցեղային տարբերութիւններն անանկ են, որ գեթ առայժմ ամենը մէկ ձուլել ու ազգային միութիւն մը կազմել կարելի չէ : Ուրեմն

Հայերը Տաճկաստանի բազմամարդութիւն կազմող երեւելի մասերուն մէկն ըլլալով, երբոր իրենց ազգային կամ ցեղական կացութիւնը լաւացնելու կը ջանան, ցուցուցած կը'լնան թէ երկրին տնտեսական յառաջացման գործին մէջ իրենց ինկած նաքարակիրը հանգանակելու պարտաւորութիւն ճանչցած են : Ուստի Հայերը պարտաւոր են ճանչցնելու թէ իրենք աս երկիրը կազմող մասերուն մէկն են, և թէ անոր որ և իցէ յառաջացման գործին մէջ նըպաստաւոր գտնուելու պարտական են : Ասանկ ընթացք մը Օսմանեան կառավարութեան պէս յառաջադիմութեան կարեւորութիւնը ճանչցող լուսաւորեալ կառավարուէ մը նպատակին հակառակ չէ :

Տաճկաստանին աս ընդհանուր շաբաթացեալ վիճակին մէջ, եթէ հարկաւոր է որ ամեն ցեղ կամ տոհմ իրեն համար տնտեսական նոր գիրք մ'ընտրէ, և տընտեսութեան մէջ ճիշդ մը մշակէ, մեզի համար փափաքելի է որ աս ճիշդն Հայոց համար տնտեսութեան հողագործական մասնն ըլլայ, որուն հարկաւ կը հետեւի արուեստագիտութիւնն, առանց որոյ երկիրն արտաքին, մանաւանդ Եւրոպական վաճառականութեան գերփող զօրութենէն չըկրնար ազատիլ : Տաճկաստանի ուրիշ ցեղերուն իրենց վրայով ինչ խորհիւ չենք գիտեր. Հայոց համոզումն աս է. իրենք կոչում մ' ունին աս երկրին մէջ. և անիկա ծաղկեցնելու ու յառաջացնելու գործին մէկ մասն իրենց կը վերաբերի : Հայերն արեւելեան ժողովուրդ մըն են, և ամբողջութիւնը երաշխաւորուած արեւելեան Տաճկաստանի ժողովուրդ մը : Հայուն բընական տարրը Տաճկաստանն է. անկէ դուրս անոր կենդանութիւնը ջուրէն դուրս ելլող ձկան կենդանութեանը պէս կը սպառի : Ուրեմն ով կրնայ մեղադրել Հայը, երբոր սաստիկ գործունէութեամբ կ'աշխատի որ աս մեծ պետութեան յառաջացման գործին իւրովսանն նպաստ ըրած ըլլայ :

ՌԱԲԱԳՐԱՌԵԱՆ ԵՒ ՏՊԱՐԱՆԻ ՏՆՈՐԵԱ

Ա. ՃԵՎԱԶԻԲԵԱՆ